

19. Mały Komeniusz. Na wzór obrazkowego po Polsku, po Francusku, po Niemiesku. – Lwow: K. B. Pfaff, 1826. – 47 s.
20. Orosz L. Comenius' school reforms at Sárospatak / L. Orosz // Comenius and Hungary. Essays. – Budapest: Akad. Kiado, 1973. – P. 101–110.
21. Zbiór najpotrzebniejszych nazwisk pod zmysły podpadaiaacych rzeczy na wzor obrazkowego swiata Komeniusza. – Krakow: Drucarnia Gröblowskiey, 1817. – 128 s.

УДК 378(09)(4770)

Л. С. БАРНА

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (1944–1946 РР.)

Проаналізовано стан підготовки вчителів біології в вищих навчальних закладах (ВНЗ) України в 1944–1946 рр. Встановлено мережу ВНЗ, що здійснювали підготовку вчителів біології, розкриті особливості формування професорсько-викладацького персоналу, відновлення матеріальної бази, організації навчально-виховного процесу. Визначено цінні моменти історичного досвіду, зокрема, щодо організації та проведення педагогічної практики в окремих ВНЗ України, які можна використовувати в сучасних умовах.

Ключові слова: педагогічна освіта, університет, педагогічний інститут, учительський інститут, вчитель біології.

Л. С. БАРНА

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ (1944–1946 ГГ.)

Проанализировано состояние подготовки учителей биологии в высших учебных заведениях Украины в 1944–1946 гг. Установлена сеть вузов, осуществлявших подготовку учителей биологии, раскрыты особенности формирования профессорско-преподавательского состава, восстановления материальной базы, организации учебно-воспитательного процесса. Определены ценные моменты исторического опыта, в частности, в вопросах организации и проведения педагогической практики, которые целесообразно использовать в современных условиях.

Ключевые слова: педагогическое образование, университет, педагогический институт, учительский институт, учитель биологии.

L. S. BARNA

THE PECULIARITIES OF THE BIOLOGY TEACHERS TRAINING IN THE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE (1944–1946)

The article analyses the state of Biology teachers training of the higher educational establishments of Ukraine (1944–1946). The system of higher educational establishments that were training teachers is determined, the peculiarities of forming the academic staff, renovation of resource base, organization of educational process are disclosed. The author defines important moments of historical experience in particular those concerning the organization and conducting pedagogical practice in certain higher educational establishments of Ukraine which can be used in modern conditions.

Keywords: pedagogical education, university, pedagogical institute, teacher-training institute, Biology teacher.

Процеси, що нині відбуваються у вітчизняній системі освіти, характеризуються пошуком нових підходів і шляхів вирішення назрілих проблем. При цьому джерелом аналізу є переважно європейський та світовий освітній простір. Недостатньо уваги вчених приділяється вивченню вітчизняного історичного досвіду з метою виявлення цінних моментів, які можуть використовуватися в сучасних умовах.

Проблемам історії розвитку освіти та підготовки вчителя присвячені наукові роботи М. Авдієнка, А. Боднара, А. Булди, М. Грищенко, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, В. Майбороди,

Ф.Паначина, М. Ярмаченка, Г. Ясницького. Проблема єдності теоретичної і практичної підготовки вчителів відображена у працях О. Абдулліної, А. Бойко, С. Золотухіна, В. Лозової, Л. Коваль, Н. Ничкало, О. Савченко. Проблеми практичної професійно-педагогічної підготовки вчителя у вищих закладах освіти України (1917–1928 рр.) присвячені дослідження О. Лавріненка. Становлення педагогічної освіти в Східній Галичині розкриваються в роботах М. Барни. Психолого-педагогічні засади підготовки майбутніх вчителів біології розкрито в дослідженнях Г. Біленької, О. Богданової, Е. Флешар, О. Ярошенко.

Аналіз наукових праць та дисертаційних досліджень з історії педагогіки дає підстави стверджувати, що за наявності багатьох досліджень стосовно становлення та розвитку системи вищої педагогічної освіти у різні періоди вітчизняної історії недостатньо вивченою є проблема підготовки вчителів біології в Україні.

Мета статті – з'ясування стану вищої педагогічної освіти в Україні у 1944–1946 рр., зокрема, встановлення особливостей функціонування вітчизняних ВНЗ України, що здійснювали підготовку вчителів біології, та вивчення можливостей трансформації цінних ідей їх досвіду у практику роботи сучасної вищої школи нашої держави.

Суспільно-політичні чинники, які зумовлювали стан вищої педагогічної освіти у 1944–1946 р., полягали в тому, що період завершення Другої світової війни та перші повоєнні роки в сенсі виживання виявилися не менш складними, ніж час війни. Цей період характеризувався жорсткою соціально-економічною політикою держави, зміцненням вертикалі влади, продовженням політичних репресій. Незважаючи на втрати і складності, суспільство продемонструвало великі мобілізаційні можливості, життєздатність, поступово відбудовуючи зруйновану економіку, народне господарство, крок за кроком відновлюючи систему освіти і культури.

Стосовно освіти 1944–1945 навчальний рік значимий тим, що в Україні майже завершилось відновлення університетів і педагогічних інститутів. Не були відновлені лише 4 педагогічних та 6 учительських інститутів, матеріальну базу яких німецькі окупанти знищили під час війни. В західних областях України довоєнна мережа навчальних закладів була відновлена повністю.

Необхідність відновлення вищої педагогічної освіти обумовлювалась гострою потребою в учительських кадрах. У березні 1944 р. шоста сесія Верховної Ради УРСР у зв'язку із складною ситуацією з кадрами для народної освіти поставила завдання забезпечити підготовку вчителів у педагогічних навчальних закладах республіки, а також розгорнути мережу короткотермінових курсів і семінарів, які би забезпечували перепідготовку та підвищення кваліфікації вчителів. Школи України додатково потребували 45296 вчителів, тоді як у педагогічних навчальних закладах було лише 17500 студентів. Особливо гострою була потреба в педагогічних кадрах у західних областях України. Тут необхідно було 17600 вчителів, у т. ч. у Тернопільській обл. – 2216 [3, с. 96]. Такий стан справ дозволяв компенсувати лише третину потреби у вчителів і загалом не сприяв якісній реалізації поставлених владою завдань.

Архівні матеріали містять наступні дані про вузи і контингент студентів у них 40-і роки ХХ ст. (табл. 1).

Таблиця 1
Мережа ВНЗ УРСР і контингент студентів у них у 40-х роках ХХ ст. [2, арк. 1]

№ п/п	Вузи	1940–41 навч. рік		1943–44 навч. рік		1944–45 навч. рік	
		Кількість вузів	Кількість студентів	Кількість вузів	Кількість студентів	Кількість вузів	Кількість студентів
1.	Університети	6	12036	4	2383	6	7472
2.	Педінститути	24	14343	11	3660	20	9057
3.	Учительські інститути:						
	самостійні	23	7303	7	1647	17	4326
	відділи при педінститутах	19*	7015	8*	1408	17*	4987
	ВСЬОГО:	53	40697	22	9098	43	25842

* Учительські інститути, що функціонували як відділи при університетах та педагогічних інститутах, не включені до загальної кількості вузів.

Проведений аналіз архівних матеріалів [4], зокрема звітів ВНЗ, дозволив нам визначити в рамках досліджуваного періоду мережу українських вузів, які забезпечували підготовку вчителів біології (табл. 2).

Як видно з таблиці 2, у 1945–46 навчальному році біологічні факультети функціонували в 6 університетах, а також всі існуючі тоді такі ВНЗ республіки готували біологів. Значна частина останніх після закінчення навчання працювала вчителями біології в школах, училищах, технікумах. Студенти біологічних факультетів становили приблизно 15% загальної кількості студентів університетів. Найбільший контингент студентів мали біологічні факультети Харківського (304 особи), Дніпропетровського (228), Одеського (219) та Київського (215) університетів.

Підготовка біологів в університетах тривала 5 років. Найменше студентів навчалось на V курсі біологічних факультетів університетів – 94. Це були студенти, які вступали на навчання у 1941 році. З кожним роком чисельність студентів зростала. У 1945–46 навчальному році на I курс університетів зарахували 400 осіб.

Мережа університетів охоплювала всі регіони України: Центр – Київський; Схід – Дніпропетровський та Харківський; Захід – Львівський і Чернівецький; Південь – Одеський університети.

У 1945–46 навчальному році в 9 педагогічних інститутах функціонували природничі факультети, на яких навчалися 1228 студентів. Найчисельніші такі факультети функціонували в 4 педагогічних інститутах: Ніжинському (194 студенти), Полтавському (162), Черкаському (133) та Запорізькому (118). Підготовка вчителів біології в цих ВНЗ тривала 4 роки.

При університетах і більшості педагогічних інститутів функціонували учительські інститути, які впродовж двох років забезпечувати підготовку вчителів для шкіл. У 1945–46 навчальному році діяли 7 учительських інститутів, на природничо-географічних факультетах яких навчалися 548 студентів. Окрім того, існували 3 самостійні учительські інститути: Бердичівський, Кременецький та Уманський.

Однією з важливих проблем вищої педагогічної освіти в республіці досліджуваного періоду було комплектування вузів професорсько-викладацькими кадрами. У 1944–1946 рр. простежувалася чітка тенденція до зростання кількості викладацьких кадрів. На 1 травня 1944 р. в педагогічних навчальних закладах УРСР працювали 900 викладачів, через три місяці – 1434, а в другому семестрі 1944–45 навчального року – 2250 [2, арк. 3].

Характерною особливістю кадрового забезпечення тогочасних вузів було зниження його якості через поповнення викладачами без наукових ступенів і вчених звань. Найбільш висококваліфіковані кадри працювали в університетах, а найменше викладачів з науковими ступенями і вченими званнями – в учительських інститутах. В університетах навчально-виховний процес забезпечували 145 професорів і 232 доценти. Значно слабшим був викладацький персонал в педагогічних інститутах: 30 професорів і 196 доцентів. Найменше кваліфікованих кадри працювали в самостійних учительських інститутах – там не було жодного професора і лише 16 доцентів.

У 1944–45 навчальному році значно зміцнилась навчально-матеріальна база педагогічних вузів. Так, в Одеському педінституті створено 11 кабінетів, у т. ч. біологічний, в Херсонському – 14 кабінетів і лабораторій (зоології, ботаніки, неорганічної хімії тощо). В Уманському та Бердичівському учительських інститутах організовано кілька нових кабінетів і виготовлено чимало наочних посібників [2, арк. 18].

Важливим показником навчально-матеріальної бази вузів є наявність і стан книжкового фонду бібліотек. Однак під час війни бібліотеки збереглися не у всіх інститутах. Лише бібліотеки Київського та Ніжинського педінститутів мали книжковий фонд понад 200 тис. примірників. У 5 педінститутах функціонували бібліотеки з книжковим фондом від 50 до 100 тис. примірників, у 9 – від 20 до 50 тис., в 4 від 10 до 20 тис. примірників. Кременецький та Уманський учительські інститути мали бібліотеки з книжковим фондом від 30 до 50 тис. примірників [2, арк. 20].

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Таблиця 2

Вищі навчальні заклади УРСР, що здійснювали підготовку вчителів біології у 1945–46 навчальному році

Назва навчального закладу	Факультет	Навчаються на курсах					Всього
		I	II	III	IV	V	
Університети							
Київський	біологічний	72	52	31	36	24	215
Харківський	біологічний	80	119	46	30	29	304
Дніпропетровський	біологічний	76	62	46	21	23	228
Одеський	біологічний	93	36	37	38	15	219
Чернівецький	біологічний	40	28	16	6		90
Львівський	біологічний	39	30	18	7	3	97
Всього		400	327	194	138	94	1153
Педінститути							
Черкаський	природничий	50	55	13	15		133
Полтавський	природничий	32	34	60	36		162
Ворошиловградський	природничий	26	19	26	6		77
Миколаївський	природничий	13	26	7	8		54
Херсонський	природничий	20	40	14	16		90
Запорізький	природничий	31	62	13	12		118
Криворізький	природничий	20	30	23	15		88
Ніжинський	природничий	61	55	59	19		194
Львівський	природничий	36	15	6	-		57
Всього по педагогічних інститутах	природничий	289	336	221	127		973
Учительські інститути							
Київський	природничо-географічний	36	70				106
Харківський	природничо-географічний	36	78				114
Ворошиловградський	природничо-географічний	23	33				56
Кіровоградський	природничо-географічний	53	74				127
Криворізький	природничо-географічний	18	40				58
Херсонський	природничо-географічний	-	34				34
Миколаївський	природничо-географічний	24	29				53
Всього по учительських інститутах		190	358				548
Самостійні учительські інститути							
Уманський	природничо-географічний	62	108				170
Бердичівський	природничо-географічний	60	159				219
Кременецький	природничо-географічний	31	45				76
Всього по самостійних учительських інститутах		153	312				465
Всього по всіх учительських інститутах		343	670				1013

Незважаючи на складні умови, навчальна робота у ВНЗ велася безперебійно, інколи у дві зміни. Недостатня кількість підручників і навчальних посібників змушувала студентів ретельно

конспектувати зміст лекцій. У деяких вузах у зв'язку з проблемами матеріально-технічного забезпечення практичні заняття замінювалися лекціями або мали ілюстративний характер. Такі умови закономірно перетворювали викладача на основного носія знань для студентів, а навчальний процес був інформаційно-повідомляючого характеру.

З метою покращення практичної підготовки майбутніх вчителів біології до всіх університетів, педагогічних та учительських інститутів були прикріплені середні школи для проведення педагогічної практики. Власних базових шкіл педвузи не мали.

Заслугує на увагу досвід організації та проведення педагогічної практики у Львівському педагогічному інституті. Проведенню педпрактики в цьому вузі передувала значна підготовча робота. Проводилось спільне засідання кафедри педагогіки та спеціальних кафедр за участі директорів та вчителів шкіл, на якому розглядалися питання щодо завдань педпрактики, її організації та змісту, затверджувався графік проведення практики. Всі студенти отримували віддруковані завдання на кожний тиждень педпрактики, а також всі форми необхідної документації.

У кінці кожного тижня відбувались конференції, на яких заслуховувалися звіти керівників та частини студентів про роботу, виявлялись існуючі проблеми та вказувалися шляхи їх усунення. Належна теоретична, психолого-педагогічна та методична підготовка студентів цього інституту дозволяла їм ґрунтовно аналізувати проведені та відвідані уроки, аргументувати своє позитивне чи негативне ставлення до методичних прийомів побудови уроку, до реалізації виховних і психологічних моментів уроку тощо [2, арк. 44–49].

На жаль, у більшості вузів ситуація з організацією і проведенням педагогічної практики була далеко не досконалою. Основною проблемою був формалізм в оцінюванні педпрактики. Більшість студентів мали відмінні та добрі оцінки за уроки. Незадовільних оцінок практично не було. Проте практична робота більшості випускників на робочих місцях показувала їх методичну та організаційну беспорядність. Варто зазначити, що проблема формалізму в оцінюванні педагогічної практики є актуальною і в сучасній вищій школі.

Аналіз організації і проведення педагогічної практики у Львівському педагогічному інституті показав, що на увагу і впровадження в сучасних умовах заслуговує видача студентам напередодні практики віддрукованих завдань, а також всіх форм документації. Чіткі завдання педагогічної практики, вимоги до оформлення звітної документації, критерії оцінювання, які отримує студент в друкованому вигляді, сприяють успішному проведенню педпрактики. Цей елемент історичного досвіду втілений нині у практику роботи хіміко-біологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: майбутні біологи та хіміки перед пропедевтичною, навчальною та виробничою практиками отримують щоденник практики, в якому, крім мети, завдань практики, переліку і зразків оформлення звітної документації, містяться деякі допоміжні матеріали.

Аналіз наукових джерел та архівних матеріалів, що стосуються досліджуваного періоду, дає змогу визначити основні проблеми, які були актуальними для ВНЗ України в 1944–1946 рр. і потребували першочергового вирішення:

- необхідність відновлення навчальних і житлових приміщень;
- налагодження виробництва в республіці навчально-лабораторного обладнання, приладів та реактивів з метою оснащення навчальних кабінетів і лабораторій;
- поповнення бібліотек навчальною, методичною і науковою літературою;
- вдосконалення навчальних планів з метою усунення багатопредметності і перевантаження студентів;
- забезпечення глибокого вивчення студентами тих дисциплін, які будуть викладатися ними в школі;
- вдосконалення психолого-педагогічної та методичної підготовки майбутніх вчителів.

Отже, 1944–1946 рр. були складним періодом для вищої педагогічної освіти України. Всі ВНЗ відновили свою роботу, формувалася професорсько-викладацький персонал, зміцнювалася матеріально-технічна база, вдосконалювалася система навчання майбутніх вчителів. В організації навчально-виховного процесу були певні позитивні моменти, які можуть успішно впроваджуватися в практику роботи сучасних ВНЗ. Заслугує на увагу, зокрема, досвід підготовки студентів до проведення педагогічної практики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку: Тернопільська обл. / ред. рада. вид.: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол. тому В. П. Кравець (гол.) та ін.. – К.: Знання України, 2011. – 279 с.
2. Зведений річний звіт про роботу педагогічних інститутів за 1944–1945 н. р. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166: Народний комісаріат освіти УРСР. Управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів, оп. 15, од. зб. 89, арк. 1–70.
3. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). / В. К. Майборода – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
4. Отчет на начало 1945–46 учебного года высших учебных заведений подготовки специалистов Наркомпроса УССР. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166: Міністерство освіти УРСР. Статистичний відділ. Форма 79-к. Звіт вищих навчальних закладів на початок 1945–1946 навч. року, оп. 15, спр. 65, арк. 1–3.

УДК 378.1.011.31

О. М. КОБРИЙ

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У
ВИЩІЙ ШКОЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Обґрунтовано використання закономірностей навчальної діяльності студентів і відповідних психолого-педагогічних умов формування змісту педагогічних дисциплін у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Враховано їх відповідність соціальному замовленню та існуючій організації навчання і виховання. Визначено ефективність орієнтації на мету освіти, структурної побудови змісту педагогічних дисциплін, статусу суб'єкта для кожного учасника педагогічного процесу.

Ключові слова: психолого-педагогічні умови, зміст педагогічних дисциплін, суб'єкт.

О. Н. КОБРИЙ

**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ДИСЦИПЛИН В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХХ – В
НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА**

Обосновано использование закономерностей учебной деятельности студентов и соответственных психолого-педагогических условий формирования содержания педагогических дисциплин во второй половине ХХ в начале ХХІ в. Учтено их соответствие социальному заказу и существующей организации обучения и воспитания. Определено эффективность ориентации на цель образования, структурного построения содержания педагогических дисциплин, статуса субъекта для каждого участника педагогического процесса.

Ключевые слова: психолого-педагогические условия, содержание педагогических дисциплин, субъект.

O. M. KOBRIY

**THE PECULIARITIES OF THE CONTENT FORMATION OF PEDAGOGICAL
DISCIPLINES AT THE HIGH SCHOOL IN THE LATE 20TH –EARLY 21ST
CENTURIES**

The article gives grounds for the use of patterns of learning activities for students and relevant psychological and educational conditions for the content of pedagogical disciplines during the second half of the 20th century. The author takes into account their compliance with social order and democratic organization of education, defines the effectiveness of the orientation towards the aim of education, the effectiveness of the structural construction of the content of pedagogical disciplines, the status of each member as a subject of the pedagogical process.

Keywords: psychological and pedagogical conditions, the content of pedagogical disciplines, a subject of a pedagogical process.